

مەھمۇد قەشقەرنىڭ ھايات شەجەرىسى

(دەسلەپكى ئىزدىنىش)

ئۆمەر ئوسمان شىپاھى

ئوتتۇرىغا قويالمىدۇق. چەت ئەللەردىكى ئىزدىنىشلەرنىڭ نەتىجىسىمۇ شۇنداق بولۇپ كەلدى. مەھمۇد قەشقەرى ياشىغان ئىكەن، ھايات «شەجەرە» سى بار بولۇشى كېرەك، ئەلۋەتتە! ئۇنداقتا بۇ «شەجەرە» نەدە؟ بۇ سوئالنىڭ جاۋابى شۇكى، مەرھۇم شائىر ئابدۇراخمان ئاۋائىي 1983 - يىلى بىر قەسىدىسىدە يازغاندەك:

«ئۆيدە چولپان»، «خان بېغى» ھەم ئۈستىدە موللام بېغى، سەن ياشاپ ئۆتكەن بۇ يەردە، سۆيگەن نىگارنىڭ بىزدىدۇر.

قەدىردانىم، مېھرىبانىم ئالىم ئەزىزان قەشقەرى، «ئۈچمىلىك» ھەم مېۋە زارلىق «مەسچىت» مۇنارىڭ بىزدىدۇر.

ئۈچىدى نامىڭ تۇرۇپتۇ، ئەۋلادتىن - ئەۋلادىچە، نەۋرىلەر، نۇغان - قېرىنداش، پۇشتىكارىڭ بىزدىدۇر.

دېمەك، مەھمۇد قەشقەرنىڭ ھايات شەجەرىسى قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ تارىخىغا ئائىت يازما مەنبەلەر ۋە ئارخېئولوگىيىلىك تېپىنىدىلاردا؛ ئۇ ياشىغان خاسىيەتلىك دىيار - ئەزىزانە قەشقەردە، ئۇنىڭ تىلى بىلەن ئېيتقاندا ئانا يۇرتى ئوپال ئازىقتا، موللام بېغى كەنتىدە، ھەر قايسى سىمىزنىڭ يېنىدىلا!

ھاياتلىق رىشتىسى ئەجداد - ئەۋلاد تىنىقلىرىنى تۇتاشتۇرغۇچى زەنجىرسىمان ئېقىندۇر. مەھمۇد قەشقەرى شەجەرىسىنىڭ مىڭ يىلدىن بۇيان مەملىكەت ئىچى - سىرتىدا يورۇتۇپ بېرىلمەي «ئاق رايون» پېتى تۇرۇۋېرىشى تولىمۇ ئەپسۇسلىنارلىق ئىشتۇر. بىر جەھەتتىن ئېيتقاندا، بۇ بىزنىڭ تەتقىقات سەۋىيىمىزنىڭ دەرىجىسى ۋە سۈرئىتى بىلەنمۇ مۇناسىۋەتلىك، ئەلۋەتتە.

مەھمۇد قەشقەرنىڭ «شەجەرىسى» ئىنتايىن چوڭ ۋە ئىنتايىن نازۇك تېما، بۇ، قىياس ۋە تەپەككۇر بىلەن

مەھمۇد قەشقەرى ئۆز زامانىسىدا كىشىنى ھەيران قالدۇرغۇدەك ئىستېداتى بىلەن ئالەمگە تونۇلغان ئىنسان. كىلويېدىك ئالىم، سېلىشتۇرما تىلشۇناسلىقنىڭ يېگانە پېشۋاسى، فىلولوگىيە پەنلىرىمىزنىڭ ئاتىسى.

ئۇنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» ناملىق نادىر ئەسىرى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە شەرق مەدەنىيىتى سەھىپىسىلىرىنىڭ گۈلتاجىسى، يېقىلماستىن پىرامىداسى ۋە ئۆچمەستىن ئابىدىسىدۇر. شۇڭلاشقا ئۇيغۇر ۋە پۈتكۈل جۇڭخۇا مىللەتلىرىلا ئەمەس، بەلكى بارلىق تۈركىي تىللىق خەلقلەر مەھمۇد قەشقەرنى ۋە ئۇنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» ناملىق ئەسىرىنى ئۆزلىرىنىڭ يۈكسەك مىللىي ئىپتىخارى ھېسابلايدۇ.

بىز مەھمۇد قەشقەرى ۋە ئۇنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» بىلەن ئىنتايىن كېچىكىپ، يەنى سەل كەم 1000 يىلدىن كېيىن تونۇشقان بولساقمۇ، 20 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدىن بۇيانقى يىگىرمە نەچچە يىل مابەينىدە خېلى كۆپ نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردۇق. بىر قانچە قېتىم مەملىكەت خاراكتېرلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرى ئۇيۇشتۇرۇلدى، ئاز بولمىغان تەتقىقات ماقالىلىرى يېزىلدى ۋە كۆپلىگەن كىتابلار نەشر قىلىندى. بۇ قېتىم «مەھمۇد قەشقەرى ئەۋەللۇتنىڭ مىڭ يىللىقىنى خاتىرىلەش ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» نىڭ قەشقەردە ئېچىلىشى ئەنە شۇنداق خاسىيەتلىك ئىشلىرىمىزنىڭ داۋامى ۋە يەنە بىر قېتىملىق ناماياندىسى.

«تۈركىي تىللار دىۋانى» دا مەھمۇد قەشقەرى ئۆزىنىڭ مىللەت تەركىبى، ئاتا - بوۋىلىرى، يۇرتى ھەققىدە بەزى مەلۇماتلارنى بەرگەن بولسىمۇ، ئۇرۇق - ئەۋلادلىرى، ھاياتىي پائالىيىتى قاتارلىق جەھەتلەردە ھېچقانداق يىپ ئۇچى كۆرسەتمىگەن. شۇنىڭغا كۆرە بىزمۇ ماتېرىيال مەنبەسىنىڭ كەملىكى ۋە باشقا ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلى ئالىمنىڭ «شەجەرىسى» توغرىسىدا «دىۋان» دىكى بېشارەتلەردىن سىرت، بىرەر يېڭى ماتېرىيال ئۇچۇرىنى

بىر باشقا ئېلىپ چىققىلى بولىدىغان تەتقىقات ئەمەس. بۇنىڭ ئۈچۈن ئىشەنچلىك ماتېرىيال، قايىل قىلارلىق تارىخىي ئاساس بولۇشى كېرەك.

مەھمۇد قەشقەرنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى

ئافراسىياپ ئەۋلادىدىن بولغان بىلگە كۆل قىدىرخان دەۋرىدىن باشلاپ، چىڭگىزخان ئىستېلاسىغا قەدەر 399 يىل ھۆكۈم سۈرگەن قاراخانىيلار سۇلالىسى مەملىكىتىمىز ۋە پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىنىڭ تەرەققىياتىدا مۇھىم رول ئوينىدى. غەربىي يۇرتنىڭ گۈللەپ - ياشنىشى، مەدەنىيەتتە يۈكسەلىشى، بىر قانچە تۈركىي قەۋملەرنىڭ ئۆز ئارا قوشۇلۇپ ئۇيغۇرلىشىشى ئۈچۈن زور تۆھپىلەرنى قوشتى.

«توققۇز ئوغۇز» خەلقىنىڭ جەڭگىۋار ئالدىنقى قىسمى بولغان ياغمىلارنى ئاساسىي گەۋدە قىلىپ قۇرۇلغان قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ خاقانلىرى بولسا ئۆزلىرىنى ياغمىلارنىڭ ئادىتى بويىچە «قاراخان»، «بۇغراخان» ئۇنۋانى بىلەن ئاتاشتى. ئۇيغۇر ئالىمى جامال قارشى 1282 - يىلى يازغان «سۇرراھ لۇغىتىگە ئىلاۋە» سىدە ئۇلارنى «ئافرا - سىياپ نەسلىدىن» دېسە، مىرزا ھەيدەر كورگانىمۇ «تارىخىي رەشىدى» ناملىق ئەسىرىدە «ئافراسىياپنىڭ سۇلتانزادىلىرىدىن ھەزرىتى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان كەچىك ياشلىق ھاياتىدا پادىشاھ بولۇپ، تامام كاشىغەر ۋە لايىتىنى ئىسلامغا كىرگۈزدى. كاشىغەر ۋە ماۋەرائۇننەھىرنىڭ پادىشاھلىرى بۇلارنىڭ نەسلىدىن ئىدى» دەپ قەيت قىلىدۇ. مەھمۇد قەشقەرىمۇ ئۆز «دىۋانى»دا: «خان - تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئەڭ بۈيۈك ھۆكۈمدارى بوپ، ئافراسىياپ ئوغۇللىرى خان دەپ ئاتىلىدۇ» دەپ يازغان («دىۋان» فاكسىمىل III جلد 625 - بەت).

ئۇ يەنە «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا تۆۋەندىكىلەر - نىمۇ قەيت قىلغان: «بارسىغان - ئافراسىياپ ئوغلىنىڭ ئىسمى، بارسىغان شەھىرىنى شۇ سالدۇرغان. مەھمۇدنىڭ ئاتىسى شۇ شەھەردىن.» («تۈركىي تىللار دىۋانى» 1 - توم 11 - بەت)

«مەن تەڭرىنىڭ دۆلەت قۇياشىنى تۈركلەر بۇرجىدا تۇغدۇرغانلىقىنى ۋە پەلەكنىمۇ شۇلارنىڭ زېمىنى ئۈس - تىدە چۆرگىلەتكەنلىكىنى كۆردۈم. تەڭرى ئۇلارنى (تۈرك) دەپ ئاتىدى ۋە سەلتەنەتكە ئىگە قىلدى؛ دەۋرىمىزنىڭ خاقانلىرىنى تۈركلەردىن قىلىپ، زامان ئەھلىنىڭ ئىخ - تىيار تىزگىنىنى شۇلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى؛ ئۇلارنى

ئىنسانلارغا باش قىلدى...»

«مەن شۇ تۈركلەرنىڭ ئەڭ سۆزمەنلىرىدىن، پىكىرىنى ئەڭ روشەن بايان قىلالايدىغانلىرىدىن، ئەڭ زېرەكلىرىدىن، ئەڭ ئاساسلىق قەبىلىگە مەنسۇپلىرىدىن ۋە جەڭ ئىشلىرىدا ئۇستا نەيزىۋازلىرىدىن...»

(«تۈركىي تىللار دىۋانى» 1 - توم 1، 2، 3 - بەتلەردىن)

«ئوپال - بىزنىڭ يۇرتىنىڭ نامى.»

(«تۈركىي تىللار دىۋانى» 1 - توم 99 - بەت)

«ئازىغ - بىزنىڭ يۇرتىنىڭ نامى.»

(«تۈركىي تىللار دىۋانى» 1 - توم 86 - بەت)

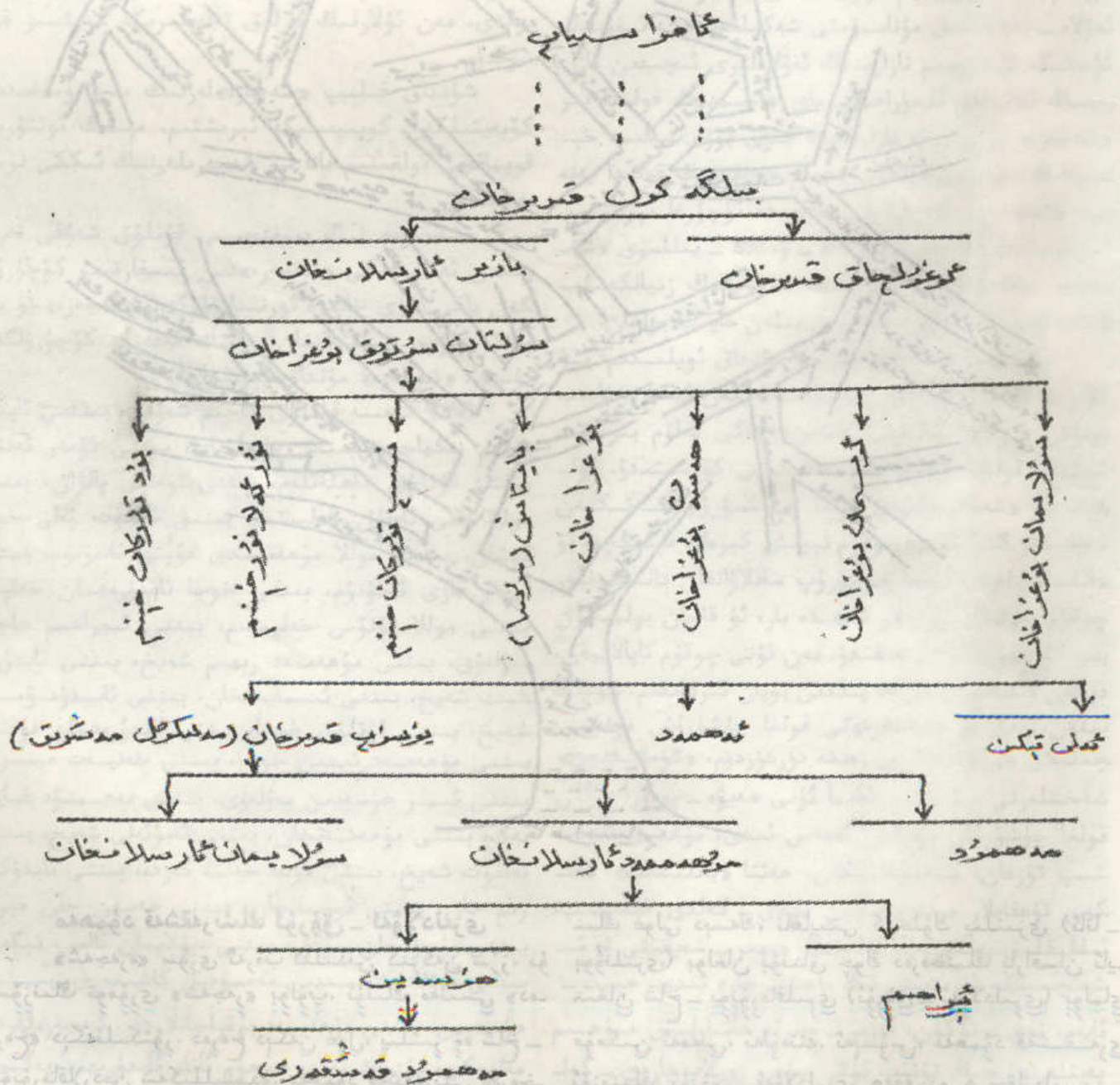
يۇقىرىقى تەلقلەردىن بىز مەھمۇد قەشقەرنىڭ نەسەبى (كېلىپ چىقىشى) تۈركىي تىللىق قەۋملەر ئىچىدىكى ئاساسلىق قەبىلە بولغان ياغمىلاردىن ئىكەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ بۈيۈك خاقانلىرىنىڭ ئافراسىياپ ئەۋلادلىرىدىن ئىكەنلىكىنى، مەھمۇد قەشقەرنىڭ ئاتىسى ھۇسەيىننىڭ بارىسغاندىن قەشقەرگە كەلگەنلىكىنى، ئۆزىنىڭ قەشقەردە تۇغۇلغانلىقىنى، كىندىك قېنى تۆكۈلگەن ئانا يۇرتىنىڭ قەشقەرگە قاراشلىق «ئوپال» يېزىسىنىڭ «ئازىغ» (ھازىرقى موللام بېغى كەنتى) ئىكەنلىكىنى ۋە ئۆزىنىڭ مەخسۇس ئوردا تەربىيىسى كۆرگەن، ھەربىي ماھارەت ئىگىلىگەن خان جەمەتىدىن ئىكەنلىكىنى مۇقەررەرلەشتۈرەلەيمىز. چۈنكى ھۇسەيىن بىننى مۇھەممەت بۇغراخان ئوغلى مەھمۇد قەشقەرى دۇنياغا داڭلىق ئۇلۇغ ئەسىرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» نىڭ ھېچقانداق يېرىدە ھەر قانداق بىر جاينى «بىزنىڭ يۇرت» دەپ ئاتىمىغان، پەقەت ۋە پەقەتلا «ئوپال» بىلەن «ئازىغ» نى «بىزنىڭ يۇرتىنىڭ نامى» دەپ پەخىرلەنگەن ھالدا ئالاھىدە تىلغا ئالغان.

«دىۋان»دىكى ئىزلار ۋە تارىخىي پاكىتلاردىن مەلۇمكى، مەھمۇد قەشقەرنىڭ ئاتىسى ھۇسەيىن بۇغراخان مۇھەممەد بۇغراخاننىڭ ئوغلى، ئۇ يۈسۈپ قادىرخان (مەلىكۈل مەشرىق) نىڭ ئوغلى، ئۇ ھارۇن ھەسەننىڭ ئوغلى، ئۇ سۇلايمان بۇغراخاننىڭ ئوغلى، ئۇ سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ ئوغلى، ئۇ بازىرخان (بارلىقخان) نىڭ ئوغلى، ئۇ بىلگە كۆل قىدىرخاننىڭ ئوغلى، ئۇ ئافراسىياپنىڭ ئەۋلادىدۇر. ئارتۇقچە بولسىمۇ (رەئايەت تۈسىنى ئالغان ئەسلىمىلەر بولسىمۇ)، بەزى مەنبەلەردە، ئاساسلىقى جەڭنامىلەردە ۋە مەدداھلارنىڭ زىكرى - تەلقىن بايانلىرىدا ئافراسىياپ ھۇشاڭنىڭ ئوغلى، ھۇشاڭ تۇرنىڭ ئوغلى،

تۇر پەرىدۇننىڭ ئوغلى، پەرىدۇن تۈركىنىڭ ئوغلى، تۈرك كېلىدۇ. كىيۇ مەرسىنىڭ ئوغلى، كىيۇ مەرس ئۇيغۇرنىڭ ئوغلى، ئۇيغۇر ياپەسنىڭ ئوغلى، ياپەس بولسا نۇھنىڭ ئوغلىدۇر دېگەن مەلۇماتلارنىمۇ ئۇچرىتىمىز. ئەمما بۇ توغرىدا ئەتراپلىق ئىزدىنىشكە، تارىخىي مەنبەلەرنى قېزىشقا توغرا (سى) گە قاراڭ.

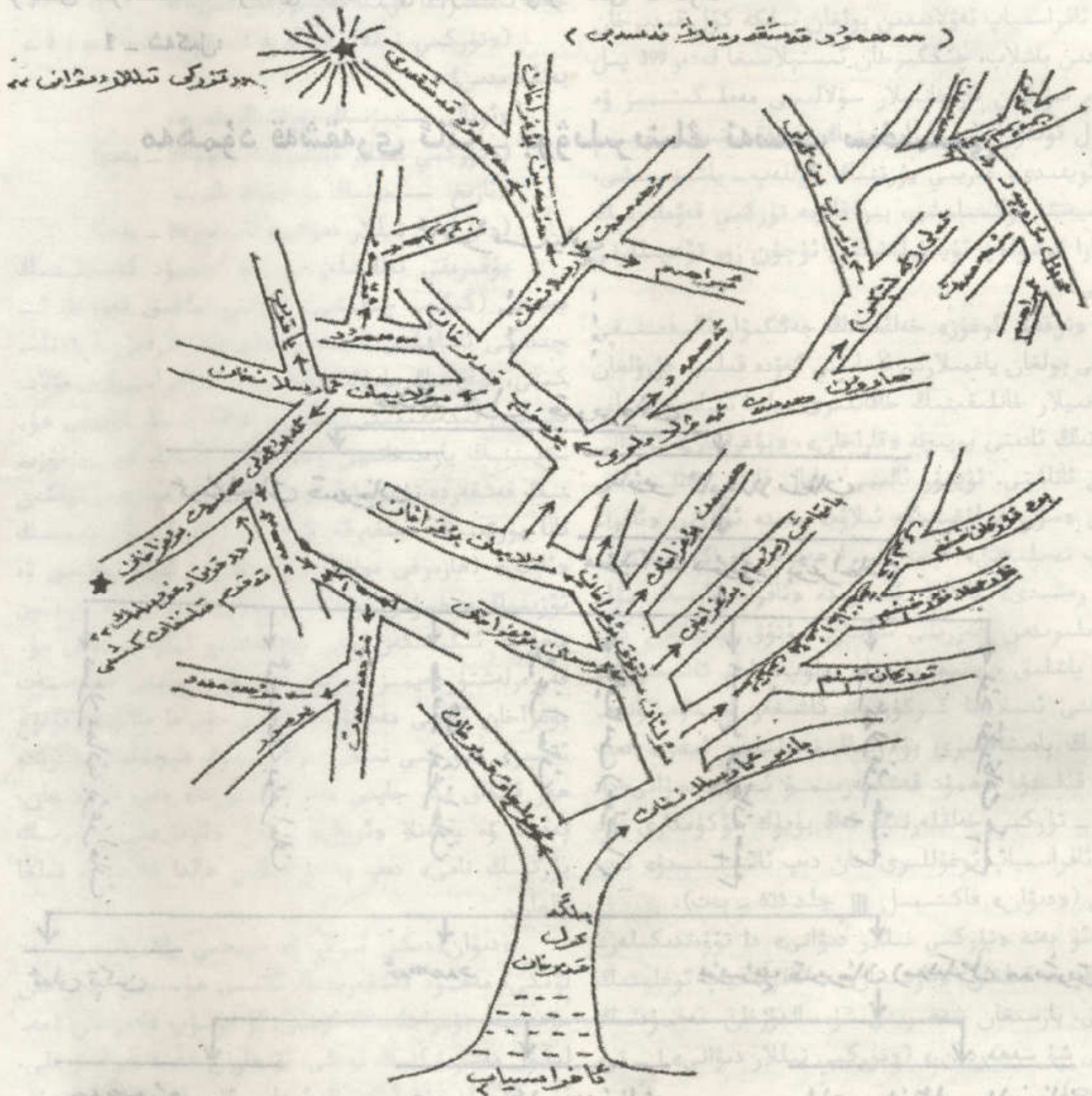
1 - شەكىل:

مەھمۇد قەشقەرى ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ نەسەب سىخىمىسى

2 - شەكىل:

مەھمۇد قەشقەرى ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ نەسەپ سخېمىسى

مەھمۇد قەشقەرىنىڭ ئۇرۇق - ئەۋلادلىرى
«شەجەرە» سۆزى ئەرەب تىلىدىن كىرگەن سۆز. بۇ سۆزنىڭ تومۇرى «شەجەر» بولۇپ، ئۇنىڭ مەنىسى «دە-رەخ» دېگەنلىكتۇر. دەرخ دېگەن غول، يىلتىز ۋە شاخ - يوپۇرماقلاردىن شەكىللىنىدۇ. مەھمۇد قەشقەرىنى دەرخ-نىڭ غولى دېسەك، ناھايىتى كۈچلۈك يىلتىزى (ئاتا - بوۋىلىرى) بولغان بۇنداق چوڭ دەرخنىڭ باراقلان ئاي-نىغان شاخ - يوپۇرماقلىرى (ئۇرۇق - ئەۋلادلىرى) بولماي مۇمكىن ئەمەس، ئەلۋەتتە. ئەپسۇس، مەھمۇد قەشقەرى ئۆزىنىڭ ئۇرۇق - ئەۋلادلىرى ھەققىدە ھېچقانداق يىپ

ئۇچى كۆرسەتمىگەن.

مېنىڭ مەھمۇد قەشقەرىدەك خەلقئارالىق بىر ئالىم-
نىڭ شەجەرىسى توغرىسىدا ئېغىز ئېچىش ھەددىم ئەمەس
ئىدى. بۇ «شەجەرە» ئۈستىدە گەپ قىلىشقا مېنى رىغ-
بەتلەندۈرگەن مەنىۋى ئېنېرگىيە كۈچى شۇكى، مەن
ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان ئابدۇرېھىم نازارى ئۈستىدە ئۆز-
دىنىپ كېلىۋاتاتتىم. بۇ جەرياندا توپلىغان ماتېرىياللىرىم
ئىچىدە ئابدۇرېھىم نازارىنىڭ مەھمۇد قەشقەرىنىڭ 29 -
ئەۋلادى ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت يىپ ئۇچى روياپقا چىق-
تى. دېمەك، ئابدۇرېھىم نازارى بىلەن مەھمۇد قەشقەرىنىڭ
ئەۋلاد - ئەجدادلىق مۇناسىۋىتى شەكىللەندى. ئۇنىڭ
ئۈستىگە ئابدۇرېھىم نازارىنىڭ ئەۋلادلىرى ئىچىدىن نازا-
رىنىڭ ئەۋرىسى ئابدۇراھمان باي ھاجىنىڭ قولىدا بىر
«شەجەرە» بارلىقى ۋە نازارىنىڭ قىزى بۇۋى سەلىمە خې-
نىمنىڭ نەۋرىسى قۇتلۇق ھاجىم شەۋقىنىڭ قولىدا يەنە
بىر «شەجەرە» نىڭ بارلىقى ھەققىدە ئۇچۇرغا ئېرىشتىم.
ئەپسۇس، بۇ «شەجەرە» لەر 1937 - ۋە 1938 - يىللىرى «شە-
جەرە» ساقلىغۇچىلارنىڭ شىڭ شىسەينىڭ زىيانكەشلى-
كىگە ئۇچراپ قەتلە قىلىنىشى بىلەن غايىب بولغان.

بۇ «شەجەرە» لەر توغرىسىدا مۇنداق ئويلىدىم: ئۇ
كۆيۈپ كەتمىگەن ياكى يىرتىۋېتىلمىگەن ئىكەن، غايىب
بولۇش «يوقالغان»لىقىنى ئەمەس، بەلكى مەلۇم بىر كى-
شىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ-
داقتا بۇ «شەجەرە» لەرنى قولىغا چۈشۈرۈپ كەتكەن
شەخسلەر كىم؟ ئۇنى چوقۇم تېپىش كېرەك. مېنىڭچە، بۇ
«شەجەرە» لەرنى قولىغا چۈشۈرۈپ ساقلاۋاتقان دانىشمەنلەر
چوقۇم بىزنىڭ ئەۋلادلار ئىچىدە بار، ئۇ قاچان بولمىسۇن
بىر كۈن يورۇقلۇققا چىقىدۇ. مەن ئۇنى چوقۇم تاپالايمەن،
دېگەن ئىشەنچ بىلەن 20 يىلدىن بۇيان ئۆزۈمنىڭ شۇنىڭ
بىلەن، مەن بۇ «شەجەرە» نى قولىغا چۈشۈرۈش مۇمكىن-
چىلىكى بار تۇغقانلارنى رەتكە تۇرغۇزدۇم، «گۇمانلىق»
شەخسلەرنى بېكىتتىم. ئەمما ئۇنى ھەيۋە - پوپۇزا بىلەن
قولىغا چۈشۈرۈش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. مۇھىمى ئۆزىدە-
شىپ تۇرغان، ئۆزىدەشەلمىگەن، ھەتتا «ياتلىشىپ» كەت-
كەن تۇغقانلار بىلەن يېقىن باردى - كەلدى قىلىشىپ،
ئىللىقلىق يەتكۈزۈپ، ئۇلارنىڭ مېھىر - شەپقىتى ۋە ئى-
شەنچىسىگە ئېرىشىش ئەڭ ياخشى چارە ئىدى. ھېيت -
ئايەم، توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغ قاتارلىق مۇھىم
پەيتلەرنى چىڭ تۇتۇپ ئۇلار بىلەن زورلاپ باردى - كەل-

دى قىلىشىپ، سىردىشىپ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇۋال-
دىم. شۇنداق قىلىپ ئاخىر «شەجەرە» لەرنىڭ يىپ ئۇچى-
نى تاپتىم. بەختكە يارىشا ھەر ئىككىسىنى ساقلاۋاتقانلار
ئۆزىنى مەلۇم قىلدى، ئەمما ئۇلارنىڭ شەرتى ئېغىر
ئىدى.

شەرت شۇكى، «شەجەرە» نى كۆرۈشكە، كۆچۈرۈۋې-
لىشقا ياكى كۆپەيتىۋېلىشقا بولىدۇكى، ساقلىغۇچىنىڭ
نام - شەرىپىنى ھەر قانداق كىشىدىن مەخپىي ساقلاش،
ئىمتىيازغا دەخلى - تەرۇز يەتكۈزمەسلىككە كاپالەتلىك
قىلىش ۋە قەسەم بىلەن گۇۋاھلىق بېرىشتىن ئىبارەت
بولدى. مەن ئۇلارنىڭ بارلىق تەلەپلىرىگە شەرتسىز قو-
شۇلدۇم.

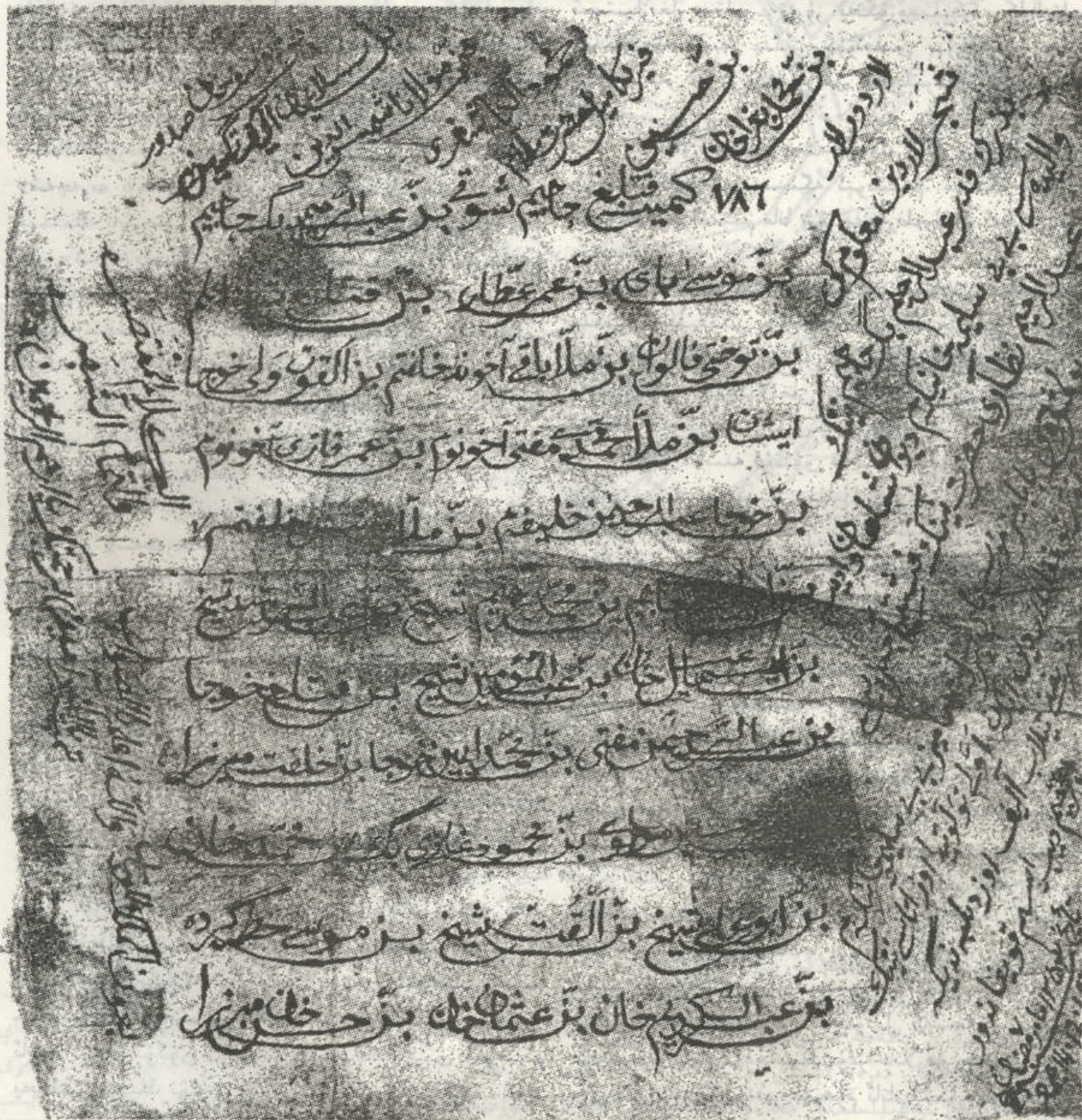
شۇنداق قىلىپ «شەجەرە» لەرنىڭ بىر نۇسخىدىن
كۆپەيتىلگەن كوپىيىسىگە ئېرىشتىم. مېنىڭ ئوتتۇرىغا
قويماقچى بولغىنىم مانا شۇ شەجەرەلەرنىڭ ئىككى نۇسخىسىدۇر.

«شەجەرە» نىڭ بىرىنچىسى قۇتلۇق شەۋقى تەرىپ-
ىدىن ئىسلىدىكى «شەجەرە» دىن قىسقارتىپ كۆچۈرۈل-
گەن ياكى ئۆزى خاتىرە ئورنىدا تۈزگەن «شەجەرە». بۇ بىر
بەتلا بولۇپ، سېپىتىلانغان يەرلىك قەغەزگە كۆچۈرۈلگەن
نۇسخا. «شەجەرە» مۇنداق يېزىلغان:

(786) كەمىنە قۇتلۇق ھاجىم شەۋقى، بىننىي ئابدۇ-
رېھىم بەگھاجىم، بىننى مۇسا باي، بىننى ئۆمەر ئەتتار،
بىننى قۇتلۇق شاھىئەللىم، بىننى توختى پالۋان، بىننى
موللا باقى ئاخۇن خەلىپىتىم، بىننى ئەلقۇت ۋەلى خوجا
ئىشان، بىننى موللا مۇھەممەدى مۇپتى ئاخۇنۇم، بىننى
ئۆمەر قازى ئاخۇنۇم، بىننى خوجا ئابدۇرەھمان خەلىپەم،
بىننى موللا يۈنۈس خەلىپىتىم، بىننى ئىبراھىم ھاجىم
مەۋلەۋى، بىننى مۇھەممەد رېھىم شەيخ، بىننى ئابدۇرې-
شىت شەيخ، بىننى ئىسمائىلخان، بىننى ئابدۇمۆمىن
شەيخ، بىننى قۇتلۇق خوجا، بىننى ئابدۇرەھمان مۇقتى،
بىننى مۇھەممەد ئىمىن خوجا، بىننى خەلىپەت مىرزا،
بىننى ئىمىر ھۈسەيىن مەۋلەۋى، بىننى مەھمۇد غازى
بەگ، بىننى مۇھەممەتخان، بىننى ئەبۇئەلى شەيخ، بىننى
ئەلقۇت شەيخ، بىننى مۇسا خەتەمە گەردە، بىننى ئابدۇكې-
رىم خان، بىننى ئوسمانخان، بىننى ھەسەن خان مىرزا،
بىننى يۈسۈپخان سۇدۇر، بىننى سۇلايمان ئالىپ تېگىن،
بىننى مەۋلانا شەمسىدىن مەھمۇدىل كاشىغەرى، بىننى
ھۈسەيىن، بىننى مۇھەممەد بۇغراخانلاردۇر. شەجەرەلەردىن
مەلۇمكى، بۇزۇك پەدەر مەرھۇم ئاتام ئابدۇرېھىم بەگھاجىم.

جىمىنىڭ ۋالىدەسى بۇۋى سەلىمە خانىكەم دىۋان شاھان ۋە ئەدىب ئابدۇرېھىم نازارى ھەزرەتنىڭ پۇشتى — ئاجىزەسى بولمىشتۇر. بوۋىمىز مۇسا باي بىلەن مومىمىز بۇۋى سەلىمە خانىكەم ئەۋرە تۇغقانلاردىن ئىكەن. تۇنجى تەۋەللۇ- تىدا ئۆز ئاتىسىنىڭ ئىسىم — شەرىپىنى تىلەپ ئېلىپ، ئۆز يۈرەك پارىسىغا «ئابدۇرېھىم» دەپ ئىسىم قويغاندۇر. تارىخىي 1353 - رامزان ئېيىنىڭ يەتتىنچى كۈنى ھەجىرىيە، مىلادىيە 1935 - يىلى 12 - ئاينىڭ 14 - كۈنى جۈ- مە. بىئونىل مەلىكول ۋاھىباب، ۋاللاھۇ ئەلەم بىسساۋاب. ئەل كالامۇل مۇختەسەرە ۋەتنامامۇشجەرە. تەمىنەتۇل بىل خەيرى، ئامىن بىرەھىمىتىگە ياتەرمۇرراھىمىن.

مەزكۇر «شەجرە» نىڭ بېشىدىكى ئەرەبچە رەقەم ۷۸۶ (786) تىلەسمەلەنگەن ئىبارە بولۇپ، «بىسىمىللاھىر رەھمانىررە- ھىم» گە ۋەكىللىك قىلىدۇ. بۇنىڭ ئۆزىمۇ شەجرە مۇ- ئەللىپىنىڭ نەقەدەر ئىخچاملىقىنى نەزەردە تۇتقانلىقىنىڭ ئىسپاتىدۇر.

ۋانى [1] قەلىمىدىكى بۇ «شەجەرە» گە قارىغاندا، دادىسى ئابدۇراهمان بايھاجىم ساقلىغان شەجەرە ھەر خىل قىس-مەتلەرگە دۇچ كېلىپ رەددە بېدەل بولۇپ كېتىپ ساقلاش قىممىتىنى يوقاتقان بولسا، شۇنىڭدىن پايدىلىنىپ تەتۈر تەزكىرە تۈزۈش (ئاياندىن باشقا قاراپ يېزىش) ئۇسلۇبىنى يارىتىپ، ئۆز مۇددىئاسى بويىچە يېزىپ قالدۇرغان بولۇشى ئېھتىمالغا ئىنتايىن يېقىن. غايىب بولغان بۇ «شەجەرە» نى ساقلىغۇچىنىڭ پوزىتسىيىسىمۇ يۇقىرىقى شەجەرنى، يەنى بىرىنچى شەجەرنى ساقلىغۇچىنىڭ پوزىتسىيىسى بىلەن بىردەك كەسكىن بولدى. بۇ ھەقتە يەنە ئەزۋەيلەش ھاجەتسىز. ئىككىنچى «شەجەرە» نىڭ ئىلمىي قىممىتى بىرىنچىسىنىڭكىدىن ئارتۇقراق. بۇنداق دېيىشىمىزنىڭ سەۋەبى، بۇ بىر دەپتەر بولۇپ، ناتەۋانى ئەسەرلىرىنىڭ بىر قىسمى قوليازىلىرى بۇ ئارقىلىق بىزگە يېتىپ كېلەلە-گەن. «شەجەرە» ئاشۇ دەپتەرنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا بېرىلگەن. ئۇنىڭدىن باشقا، نازارنىڭ دادىسى مەۋلانە ئەل-نەزەر ئاخۇنۇم، «شەيخ» لەر جەمەتى، شۇنداقلا ئەجداد-ئەۋلادلار ئىچىدىن يېتىلىپ چىققان بىر قانچە ئالىملار-نىڭ ھاياتى ۋە يازغان ئەسەرلىرى ھەققىدە قىسقىچە مەلۇمات بار. ئۇ بىزنى بەزى مۇھىم تارىخىي ئۇچۇرلار بىلەن تەمىنلەيدۇ:

(1) ئەلنەزەر ئاخۇنۇم ئۆزىنىڭ ۋەسىيىتىدە ئۆزىنى ھەزرىتى موللامنىڭ 28 - ئەۋلادى دەپ مۇئەييەنلەشتۈر-گەن. (2) مەھمۇد قەشقەرنىڭ 102 يىل ياشاپ، ھىجرەت-يىنىڭ 499 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەنلىكى، موللام تېغى باغرىدا يېتىپ ھەزرىتى موللام قەبرىگاھى دەپ ئاتالغانلىقى تەكىتلەنگەن.

ئىككىنچى «شەجەرە» مۇنداق يېزىلغان:

مۇتەبەررۇك فەدەرە ۋە ئابا ئۆششەجەرە

(تەۋەررۇك ئاتا - بوۋىلارنىڭ شەجەرىسى)

بىسىللاھىر رەھمانىر رەھىم

عَلَيْهِ السَّلَامُ وَمَنْ فِيهِ مِنْ مَاءٍ وَافِيٍّ يَنْجِي مَنْ يَمِينِ

الصَّبْرِ وَالْإِيمَانِ إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

مەنىسى: ئىنسان نېمىدىن يارىتىلغانلىقىغا قار-سۇن (5) ئۇ ئېتىلىپ چىققۇچى مەنىدىن يارىتىلدى (6) ئۇ مەنى ئومۇرتقا بىلەن قوۋۇرغا سۆڭىكىنىڭ ئارىسىدىن چىقىدۇ (7) شەك - شۈبھىسىزكى، اللە ئۇنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە (تەرىپلەشكە) قادىردۇر (8) «قۇرئان كە-رىم» 86 - سۈرىنىڭ 5 - 6 - 7 - 8 - ئايەتلىرى (روھىنى پاك

مەزكۇر شەجەرە قۇتلۇق شەۋقى جەمەتىدىن بىر كىشىنىڭ قولىدا ھازىرغىچە ئەتىۋارلىنىپ ساقلىنىغان. قاتلىنىشىدىن قارىغاندا «تۇمار» قىلىپ ئېسىۋالغان بو-لۇشىمۇ مۇمكىن. بۇ كىشىنىڭ ئېيتىشىچە، دادىسى ھەزرىت شەجەرنى ئۇنىڭغا بەرگەندە ئالاھىدە چېكىلەپ: «بۇ بىزنىڭ ئەبەدىي ئەڭگۈشتەرىمىز، ئەۋلادمۇ - ئەۋلاد قولىدىن قولغا ئۆتۈپ ساقلىنىپ كەلمەكتە. نۆۋەت ساڭا مۇيەسسەر بولدى. جېنىڭ تەندە تۇرۇپ يوقىتىپ قويساڭ ئاتا - بوۋىلىرىڭغا يۈز كېلەلمەيسەن، پەيغەمبەرگە ئۈمىدەت بولالمايسەن، جېنىڭدىن ئەتىۋا بىلىپ ساقلا. بۇ يولدا جان بەرسەڭ شېھىت ماقامىدا بولۇرسەن. ئۆمرۈڭ ئاخىرىدا ئۆزۈڭ ئىشەنگەن، دىلىڭ گۇۋاھلىق بەرگەن ئەۋلادىڭدىن بىرىگە تاپشۇرغايىسەن، زىنھار غاپىل بولما» دەپ ئالاھىدە تاپىلغان ئىكەن. ئاخىرىدا: «بۇ بىزگە ئەۋلادمۇ ئەۋلاد قالدىغان، ئەتىۋارلاپ ساقلايدىغان ئامانەتتۇر. ئامانەتكە خىيانەت قىلىش كۇففۇرلۇقتۇر» دېدى ماڭا «شەجەرە» نى كۆرسەتكۈچى دانىشمەن. مەن ئۇنىڭغا ئىنتايىن - ئىنتاي-يىن كۆپ تەشەككۈر ئېيتتىم. يېنىمىدىن 1000 سوم پۇلنى چىقىرىپ: «ئاز بولسىمۇ...» دەپ تەڭلىشىگە دەككەمنى يېدىم: «سىلنى مۇنداق قىلار دەپ ئويلىمىغان ئىدىم، مېنى تېخىچە چۈشەنمەيدىكەنلا، مەن پۇل - مالغا كۆزى توق بىر ئادەم ھەم شۇنداق ئەۋلادنىڭ پۇشتىمەن. مەن سىلنى ئۆز جەمەتىم دەپ راست گەپنى قىلسام، كۆڭ-لۈمگە ئازار بېرىپ قويلا تەخسىر...» دەپ پۇلغا كۆز - قىرىنىمۇ سالماستىن پوزىتسىيىسى بىردىنلا ئۆزگىرىپ قالدى -دە، «شەجەرە» نى يانچۇقىغا سېلىشقا تەمىنلەيدى. ئورنۇمىدىن دەس تۇرۇپ ئەپۇ سورىدىم. مىڭ تەسلىكتە قولغا كەلگەن ئەڭگۈشتەردىن ئايرىلىپ قالغىلى تاس قال-دىم. خەيرىيەت، كېيىن يەنە يۇمشاپ: «بۇرادەر، بىز تۇغ-قانەك تۇغقان بولۇشايلى، بولامدۇ؟ مەن سىلنى بەك چوڭ بىلىپ ھۆرمەتلىگىنىم ئۈچۈن راست گەپ قىلغان، ۋەدىمىز ۋەدە بولسۇن!» دەپ شەجەرنى قولۇمغا بەردى. بۇ «شەجەرە» 1938 - يىلى قۇتلۇق ھاجىم شەۋقى قولغا ئې-لىنىش بىلەن «غايىب بولغان شەجەرە» ئىدى. (70 - بەتتىكى «شەجەرە» نۇسخىسىغا قاراڭ)

ئىككىنچى «شەجەرە» گە كەلسەك، ئابدۇراهمان باي-ھاجىم 1937 - يىلى شىڭ شىسەي تۈرمىسىگە تاشلانغاندا ناتەۋانى چەت ئەلدە ئىدى. قانداقلا بولمىسۇن ئۇ چەت ئەلدىن قايتىپ كېلىپ «شەجەرە» گە ئېرىشەلگەن. ناتە- [1] ناتەۋانى (1860 - 1955) ھەققىدە «ئىلىم ۋە ئالىم» ناملىق كىتابقا قاراڭ.

قىلغان ئادەم چوقۇم مۇرادىغا يېتىدۇ. (9) «قۇرئان كەرىم» 91 - سۈرە 9 - ئايەت

ئەھقىرىل ئىنسان، ۋە كالالىلسان ئوسمان ئاخۇن خەلىپىتىم ئاتىۋان، بىننى ئابدۇرەھمان بايىھاجىم، بىننى ئوسمان قارىھاجىم، بىننى مەۋلەۋى داموللا ھەسەن مەخدۇم ھاجىم، بىننى ئابدۇرېھىم نازارى، بىننى مەۋلانا ئەلنەزەر ئاخۇنۇم، بىننى موللا باقى ئاخۇن خەلىپىتىم، بىننى ئەل قۇت ۋەلى خوجا ئىشانەم، بىننى موللا مۇھەممىدى مۇيتى ئاخۇنۇم، بىننى ئۆمەر قازى ئاخۇنۇم، بىننى خوجا ئابدۇرەھمان خەلىپەم، بىننى موللا يۇنۇس خەلىپىتىم، بىننى مەۋلەۋى داموللا ئىبراھىم ھاجىم، بىننى مۇھەممەد رېھىم شەيخ ئاخۇنۇم، بىننى ئابدۇرېھىم شەيخ ئاخۇنۇم، بىننى ئىسمائىل خان، بىننى ئابدۇمۆمىن شەيخ، بىننى قۇتلۇق خوجا، بىننى ئابدۇرەھمان مۇقتى ئاخۇنۇم، بىننى مۇھەممەت ئىمىن خوجا، بىننى خەلىپەت مىرزا، بىننى ئىمىر ھۈسەيىن مەۋلەۋى داموللا ھاجىم، بىننى مەھمۇد غازى بېگىم، بىننى مۇھەممەدخان، بىننى ئەبۇ ئەلى شەيخىم، بىننى ئەلقۇت شەيخ ئاخۇنۇم، بىننى ئەبۇ مۇسا خەتەمە گەردە پىر، بىننى ئابدۇكېرىم خان مۇنىشى، بىننى ئوسمانخان، بىننى ھەسەنخان مىرزا، بىننى يۈسۈپخان سۇدۇرى، بىننى سۇلايمان ئالىپ تەگىن، بىننى مەۋلانا شەمسىدىن مەھمۇدىل كاشىغەرى پىرى كامىل ھەزرىتى موللام بىننى ھۈسەيىن، بىننى مۇھەممەد ئارىسلانخان، بىننى مەلىكۈل مەشرىق يۈسۈپ قەدىرخانلاردۇر.

وَافِقِرْنَا وَلَوْلَا دِيْنَا وَوَالِدِ الْوَالِدِيْنَا وَذَرِيَاْنَا وَاعْوَاْنَا وَاهْلِيْنَا
أَجْمَعِيْنَا يَرْحَمُكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِيْنَا .

مەنىسى: بىزنى، ئاتا - ئانىمىزنى، ئاتا - بوۋىلىرىمىزنى، ئەۋلادلىرىمىزنى، قېرىنداشلىرىمىزنى، ئائىلىمىزدىكىلەرنى ئۆز مەرھەمىتىڭ بىلەن مەغپىرەت قىلغىن، ئى رەھىمدىل ئاللا!

بۇ شەجەرلەرنىڭ ئۆزگىچىلىكى ئادەتتىكى شەجەرلەرگە ئوخشاش ئەجدادتىن (يۇقىرىدىن) ئەۋلادقا (تۆۋەنگە) قارىتىپ تەپسىلىيەك يېزىلماستىن، ئەكسىچە تۆۋەندىن يۇقىرىغا قارىتىپ ئىسىملىك بېرىلىپ، ئىخچام يېزىلغان. بىرىنچى «شەجەرە» بىر بەتتىن ئىبارەت خالاس. قەغىزى ئىنتايىن سىلىق سىپىتىلانغان يەرلىك قەغەز. بۇنىڭدا ئەجداد - ئەۋلاد تىزىملىكىدىن باشقا قوشۇمچە بايانلار يوق. ئىككىنچى «شەجەرە» دە نائەۋانىنىڭ بىر قىسمىم

شېئىرلىرى كۆچۈرۈلگەندىن كېيىن ئەجداد - ئەۋلاد تىزىملىكىنى بەرگەن. جەمەت - تۇغقانلار ئارىسىدىن چىققان ئالىملار ۋە ئۇلارنىڭ يازغان ئەسەرلىرىنىڭ تىزىملىكىنى خاتىرىلەپ قويغان. بۇنىڭ قەغىزى پاتلانغان خوتەن قەغىزى بولۇپ، سارغۇچ رەڭدە. بۇنىڭدىن «شەجەرە» نىڭ ساقلاش جەريانىدا ۋە قولدىن - قولغا ئۆتۈش نەتىجىسىدە كىرلەشكەن ۋە ئىسلانغانلىقىنى بىلىۋالالايمىز.

بۇ «شەجەرە» لەردە شەۋقىمۇ، ئاتەۋانىمۇ ئۆزىدىن باشلاپ ئىسىملىكلەرنى رەتكە تىزغان. 1 - «شەجەرە» گە نىسبەتەن «2 - شەجەرە» دە ئىسىملارنىڭ سۈپەت، ئۆلۈملىرى تولۇقراق ئېلىنغان.

ئورتاقلىقى شۇكى، ھەر ئىككى «شەجەرە» ئەسلى نۇسخا بولماستىن، قۇتلۇق ھاجىم شەۋقى بىلەن ئوسمان بىننى ئابدۇرەھمان ئاتەۋانىلارنىڭ ھەر قايسىسى ئۆزى كۆرگەن ياكى قولغا چۈشكەن نۇسخىلاردىن پايدىلىنىپ ئۆز ئۇسلۇبى بويىچە «شەجەرە» تۈزگەنلىكى ئۆزلۈكىدىن مەلۇم. نېمىلا بولمىسۇن، «شەجەرە» سىزلىككە خاتىمە بېرىلىپ، بۇنىڭدىن كېيىنكى تەتقىقاتلاردا مەھمۇد قەشقىرى ۋە ئۇنىڭ 29 - ئەۋلادى بولغان ئابدۇرېھىم نازارى ھاياتىنىڭ يورۇتۇلۇشىدا بەلگىلىك رول ئوينىشى مۇمكىن.

ئابدۇرېھىم نازارىنىڭ ئەۋلادى ئۇنىڭ 29 - بوۋىسى بولغان مەھمۇد قەشقىرىنىڭمۇ ئەۋلادى ھېسابلىنىدىغانلىقى ھەممىگە ئايان. بۇ ھەقتە مەن «قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى» 2001 - يىلى 6 - ئايدا نەشر قىلغان «ئىلىم ۋە ئالىم» ناملىق كىتابىمدا ۋە «مۇنبەر» ژۇرنىلىنىڭ 2002 - يىللىق 1 - سانىدىكى «ئابدۇرېھىم نازارىنىڭ نەسەبنامىسى توغرىسىدا» ناملىق ماقالىمدا مەھمۇد قەشقىرىنىڭ نازارى ئارقىلىق تۇتاشقان 400 دىن ئارتۇق ئەۋلادلىرى ئۈستىدە بىر قەدەر تەپسىلىي توختالغانىدىم. بۇ ئىشقا ئىزچىل كۆڭۈل بۆلۈپ كېلىۋاتقان ئۇستاز يازغۇچى ئابلا ئەھمىدى ئەپەندىم «مۇنبەر» ژۇرنىلىنىڭ 2005 - يىلى 3 - سانىدا بۇ ھەقتە يەنە بەزى يېڭى قاراشلىرىنى بايان قىلىش بىلەن بىر چاغدا نازارى ئەۋلادلىرىنى قايتا تونۇشتۇرۇپ، مەسىلىلەرنى تېخىمۇ روشەنلەشتۈردى. شۇ سەۋەبتىن، بۇ ئەۋلادلارنى بۇ ماقالىدە تەكرار بايان قىلىپ ئولتۇرمايمەن. (تەپسىلاتىنى ۋە ئابدۇرېھىم نازارىنىڭ نەسەب سىخىمىسىنى «مۇنبەر» ژۇرنىلىنىڭ 2002 - يىللىق 1 - سانىدىن ۋە قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى 2001 - يىلى نەشر قىلغان «ئىلىم ۋە ئالىم» ناملىق كىتابتىن كۆرۈڭ.

ۋېلىك،

جايلاشقان كەنتلەردۇر.

بىر قانچە يىلدىن بۇيانقى ئېنىقلاش، تەھلىل قىلىشقا قارىغاندا، مەھمۇد قەشقەرىنىڭ ئەۋلادلىرىنى «ئانا جەمەت» ئەۋلادى ۋە «ئانا جەمەت» ئەۋلادى دەپ ئىككىگە ئايرىشقا بولىدۇ. «كۇلا» (شەيخلەر ئۆزلىرىنى شۇنداق لەقەم بىلەن ئاتىشىدۇ، بەزىلەر «كۇلان» دەپمۇ ئېيتىدۇ)، «يىلان»، «توغرا» لەقەملىك ئەۋلادلار «ئانا جەمەت» ئەۋلادى كىرىدۇ. «سېرىق بىللاغ» دەپ ئاتىلىدىغانلار «ئانا جەمەت» ئەۋلادى ئىكەن. چۈنكى «كۇلا»، «يىلان»، «توغرا» لار ئەۋلادى ۋاپات بولسا مەھمۇد قەشقەرى قەبرىدىنىڭ يېنىدىلا ياتىدىكەن. ئەۋلاد جەمەتىنى ئۇلارمۇ يىراق - يېقىنلىقىغا قاراپ سالاسۇن ئىچىدە، سالاسۇن سىرتىدا، بەزىلىرى دەرۋازا سىرتىدىكى قورۇق تام ئەتراپىدا يېتىشىدىكەن. بۇنداق يېتىشىشنىڭ ئۆزى ئەۋلادلارنىڭ ئەسلى ئانا جەمەتكە يېقىن تۇغقان ياكى يىراقراق تۇغقان ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدىكەن. بۇنداق بولۇشى، ئانا - بوۋىلىرى بىۋاسىتە تۇتىشىدىغانلار - ھەم ئانا ھەم ئانا جەمەت بىۋاسىتە «كۇلا» دىن قوشۇلغانلار سالاسۇن ئىچىدە ياتىدىكەن. ئانا تەرەپ «كۇلا» دىن، ئانىسى «يىلان» دىن بولغانلار سالاسۇن سىرتىدا، ئانىسى «كۇلا» دىن دا - دىسى «يىلان» دىن بولغانلار دەرۋازا بىلەن قورۇق تام ئىچىدە، دادىسى بىلەن ئانىسىنىڭ بىرسى «يىلان» دىن، بىرسى «توغرا» دىن بولغانلار قورۇق تامنىڭ سىرتىدا يېتىش ئادەتكە ئايلانغان. 1984 - يىلى قەبرىە كۆچۈرۈلگەندە، يۇقىرىدىكى ئەۋلادلار مەھمۇد قەشقەرىنىڭ قەبرىگا - ھىنىڭ ئارقىسىدىكى دۆڭلۈككە يۆتكىلىپ، يەنە ئىلگىرى - كېيىنلىك، يىراق - يېقىنلىق تەرتىپى بويىچە دەپنە قىلىنغان.

«سېرىق بىللاغ» نەسلىدىن دەپ ئاتىلىدىغان ئەۋلادلار ئاساسەن «خوجا سەيپىدىن بوزۇرۇكۋارىم» مازىرى بىلەن «بۇۋى رابىيە بەسىرىم» قەبرىستانلىقىنى چۆرىدەپ ياتىدىكەن. «سېرىق بىللاغ» لاردىن موللام بېغى كەنتى ئەتراپىغا ئورۇنلاشقانلارمۇ ئاز - تولا بارمىش. يۇقىرىقىلاردىن مەلۇمكى، «ئانا جەمەت» ئەۋلاد قائىدە بويىچە بو - ۋىسى مەھمۇد قەشقەرى ئەتراپىدا ياتقان. «سېرىق بىللاغ» دىن ئىبارەت «ئانا جەمەت» ئەۋلادلار مەھمۇد قەشقەرى قەبرىستانلىقىغا ئاساسەن ئورۇنلاشمىغان. ئۇلارنىڭ ھا - ياتلىقىدا ياشايدىغان، ئەۋلادلار كۆپرەك ئورۇنلاشقان كەنتلەرمۇ مازاردىن (موللام بېغى كەنتىدىن) يىراقراق

«شەجەرە» دە ئوسمان بىننى ئابدۇرەھمان ناتەۋاند - نىڭ ھىجرىيە 1319 - يىلى زۇلھەججىنىڭ 13 - كۈنى (يەكشەنبە) تۇردى ھاجىم شەيخ ئاخۇنۇم بىلەن بولغان سۆھبىتىدىن قالدۇرغان خاتىرىسىدە مۇنداق يازغان: بۇ كىشى ئاۋامنىڭ ئېكرامىغا ئائىل ئولما، تەرىقەت پېشۋا - سى. ئوچۇق كۆڭۈل، خۇشچاقچاق، مېھماندوست رەفق. ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان، ھەزرىتى موللام زىيارىتىمىزدە ئالدىمىزغا چىقىۋاتقان سېخى ساھىپخان، تۇغقانچىلىقنى تاكاممۇل يەتكۈزدى. ئوغلى ئابدۇرېشىت ئاخۇن شەيخىم بىلەن ياش پەرقىمىز ناھايىتى كىچىك. بۇ بۇرادەرمۇ شۇنداق لەتىق ھەلىم كىشى. تۇردى ھاجىمنىڭ قالغان ئىنسىلىرىمۇ تۇغقانچىلىقتا شۇنداق ئىجىل ھەم مېھمان - دوست. بۇ يىل قۇربان ھېيت نەۋرۇز ئايىمى بىلەن بىر كەلگەنلىكى تۈپەيلى ئالاھىدە تەكلىپ بىلەن ئوپالغا كەلگەن ئىدۇق، زىيارەتلىرىمىز ناھايىتى خۇشەل ۋە با - ياشات ئىچىدە ئۆتتى. تۇردى ھاجىم كۆڭلىدىكى بارلىق گەپلىرىنى ئايان قىلدى. دادامدىن باشلاپ ئەڭ ئۇلۇغ بو - ۋىمىز موللا نىياز شەيخىگە مەمەت رېھىمدىن ئالتە كىشى، موللا نىيازدىن ئالتە كىشى ئۆتۈپتۇ. ئۇلۇغ بوۋىمىز موللا نىياز شەيخىم ئۇلۇغ بوۋىمىز ھەزرىتى موللام مەھمۇد قەشقەرىنىڭ 9 - جەمەت ئەۋلادى، يەنى ئەبۇ ئەلى شەيخ ئاخۇنۇمنىڭ ئوغلى ئىكەن. ئۇنىڭدىن باشلىغاندا شەيخ - لەر تىزىملىكى مۇنداق:

«ئانا جەمەت» لەر تىزىملىكى:

1. موللانىياز شەيخ
2. قۇدرەت شەيخ
3. مەمەت رېھىم شەيخ
4. موللا نىياز شەيخ
5. ئوسمان شەيخ
6. مەمەت رېھىم شەيخ
7. موللا نىياز شەيخ
8. ئابدۇرېھىم شەيخ
9. مەمەت رېھىم شەيخ
10. موللا ئەۋەز شەيخ
11. باھاۋىدىن شەيخ
12. موللا نىياز شەيخ
13. قۇدرەت شەيخ
14. مەمەت رېھىم شەيخ
15. موللا ئابدۇرېھىم شەيخ
16. قايمىم شەيخ
17. مەمەت رېھىم شەيخ
18. موللا ھوزۇرىدىن شەيخ
19. موللا نىياز شەيخ
20. ئابدۇكېرىم شەيخ
21. ئابدۇراھمان شەيخ
22. موللا نىياز شەيخ
23. مەمەت رېھىم شەيخ

تۆۋەندە مەمەت رېھىم شەيخ ئەۋلادى (ئاساسلىق ئو - غۇل جەمەتى) سىخىما ئارقىلىق تونۇشتۇرۇلدى: (3 - 4 - شەكىل)

نىخان قۇشناچىنىڭ دادىسى قۇددۇس ئەلەم ھاجىم چوڭئاخۇن ئەلەمنىڭ ئوغلى، ئۇ ھېسامىدىن ئەلەم ئاخۇن. نۇمنىڭ ئوغلى، ئۇ خۇدابەردى بەگ (ئەينى چاغدىكى توققۇزاقنىڭ بېگى) نىڭ ئوغلى بولۇپ، «سېرىق بىللاغ» جەمەتىدىندۇر. يۈسۈپ چوڭ جەمەتنىڭ نەسەب سىخىمىنى كۆرۈپ باقايلى: (6 - شەكىل، كېيىنكى بەتكە قاراڭ)

ئۇنىڭدىن باشقا، خەزىنىچى بەگ كۈچىسىدىكى داۋۇت ھاجىنىڭ لەقىمى «داڭزىفاڭ» بولۇپ، چەتكە چىقىش پاسپورتى بېجىرىش ئىشلىرىنى باشقۇرغان. ئۇ نىڭ ئوغلى قۇتلۇق ھاجىنىڭ لەقىمى مازىفاڭ بولۇپ، خەزىنىدار بولغان. ئۇنىڭ نامىغا كۈچىنىڭ ئىسمى «غەزىنىچىبەگ كۈچىسى» دەپ ئاتالغان. ئۆمەر بېگىم، ئۇرايىم بېگىم، ئابلا بېگىم (مەمەت يۈسۈپ ئۇيغۇرنىڭ دادىسى)، ياقۇپ ھاجىم، ئەمىتخۇن، ئاتاۋۇللىراخۇن، ئوبۇلقاسىماخۇنغا ئوخشاش 60 نەپەردىن ئارتۇق ئەۋلاد ھازىرمۇ ئۆزلىرىنى «سېرىق بىللاغ» ئەۋلادى دەپ ئاتىشىدۇ. بۇلار ئىچىدىن تاختا كۆۋرۈكتە ئولتۇرۇشلۇق مەمەت بېگىم دوختۇر (ئۆپكە كېسەللىكلەر ساناتورىيىسىدىن پېنسىيىگە چىققان)، ئىسىمى قۇتلۇق ھاجىم (ۋىلايەتلىك 2 - دوختۇرخانىدا ئىشلەيدۇ)، يەنە شۇنىڭدەك قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتىدىن ئابلىمىت ئوسمان، باقىھاجى، مەمەتسىدىق قاتارلىقلار، قەشقەر ئوتتۇرا سوتتىن غولامجان، ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتىدىن پېنسىيىگە چىققان يۈسۈپ ئابدۇكېرىم، ئۈرۈمچى خالىمۇرات غوپۇر باشقۇرۇشىدىكى چىكاڭ دورا زاۋۇتىدىكى تېخنىكا ئابدۇرېھىم يۈسۈپ، ئۇيغۇر تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ئابدۇسوپۇر مەمەت ئابدۇرۇسۇل، قەشقەر گېزىتى ئىدارىسىدىكى ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر قەشقەرى، شەھەرلىك مەدەنىيەت ئىدارىسىدىكى ئەركىن نىياز، يېڭىشەھەر ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى قاتناش چوڭ ئەترىتى باشلىقى ئابدۇغېنىجان... قاتارلىق نۇرغۇن كەشلىرىمۇ «سېرىق بىللاغ» ئەۋلادىدىندۇر.

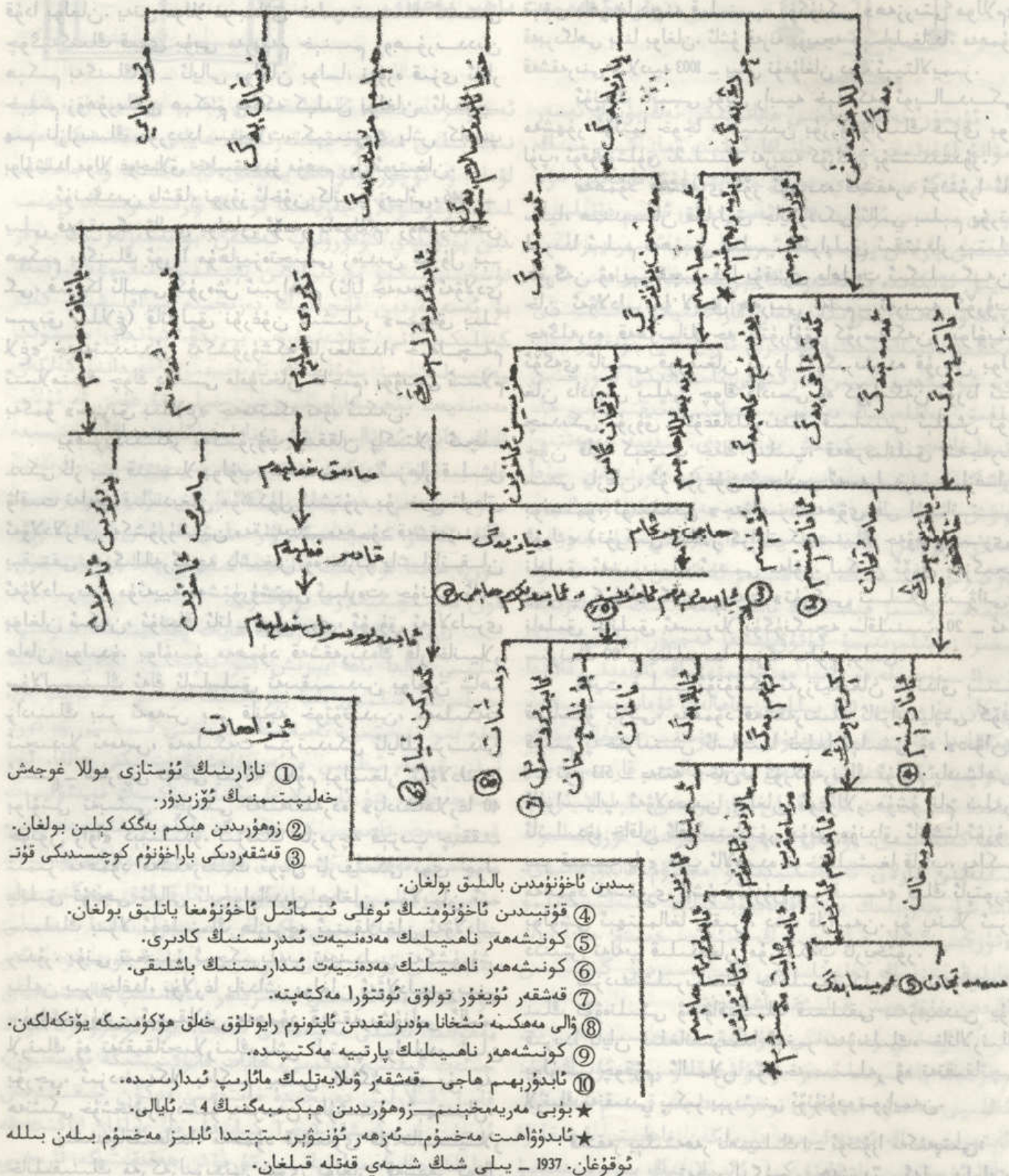
بۇ بىر ئەۋلادنىڭ «سېرىق بىللاغ» دەپ ئاتىلىشىنىڭ سەۋەبى، ئانا - بوۋىلىرى بالىلىرىغا كۆيۈنۈپ دۇئا قىلغاندا ئەتەي سېرىق تون، سېرىق سەللە، سېرىق بەلباغ بىلەن جابدۇنۇپ، ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇغاندىن كېيىن «باي - باياشات ئۆت، كىشىگە موھتاج بولما، ھاكىم بول» دەپ دۇئا قىلىشىدىكەن. بۇ خىل دۇئا قىلىش ئۇدۇمى بىلەن ئۇلار «سېرىق بىللاغ» دەپ ئاتالغان ئىكەن. «سېرىق بىللاغ» ئەۋلادى كۈنى شەھەر ناھىيىسىنىڭ ھەر قايسى يېزىلىرىغا تارقىغاندىن باشقا، قەشقەر شەھىرى، يېڭىشەھەر قاتارلىق جايلارغىمۇ، ھەتتا ۋىلايەت ئاتىلاپ كەتكەن ئەھۋاللارمۇ ئۇچرايدۇ. «سېرىق بىللاغ» ئەۋلادى

قىز ئەۋلادى ۋە ئانچە مۇھىم رول ئوينىيالمىغانلار كىرگۈزۈلمىدى) تەپسىلىيەرەك ئېنىقلىساق، «شەيخ» ئەۋلادى موللام بېغى كەنت نوپۇسىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئىگىلەيدىكەن. ئەمدى «سېرىق بىللاغ» جەمەتىگە كەلسەك، ئۇلارمۇ بىر قانچە ئۇرۇقتىن، ھەر بىر ئۇرۇق بىر قانچە ئەۋلادتىن تەركىب تاپقان ئىكەن. مەسىلەن، «سېرىق بىللاغ» جەمەتىدىكى يۈسۈپبەگ ئۇرۇقىنى ئالسا، ئۇنىڭ ئەۋلادى يەتتە ئوغۇل، بىر قانچە قىزدىن تارالغان ئىكەن. بۇ ھەقتە يەنە نەسەب سىخىمىنى جاۋاب بەرسۇن. (5 - شەكىل، ئالدىنقى بەتكە قاراڭ)

ھازىر قەشقەر شەھىرى چىنە باغ مەھەللىسىدە ئولتۇرۇشلۇق ئابدۇلئەھەد مەخسۇم ھاجىم بۇ يىل 77 ياشتا بولۇپ، ئەسلى ئوپال قۇمباغ كەنتىدىن. دادىسى ئابدۇۋالا ھەد مەخسۇم قۇتلۇق ھاجىم شەۋقىنىڭ ئوغلى قادىر بېگىم بىلەن ئانا بىر، دادا باشقا ئاكا - ئۇكىلاردىن. ئابدۇلئەھەد مەخسۇم ھاجىمنىڭ دادىسى ئابدۇلۋاھىد مەخسۇم بولسا ھاجى موللا رەھىمتۇللا خەلىپىتىم (ئۇستازى كۈل) نىڭ ئوغلى. ئۇ ئاتاۋۇلا راخۇنۇمنىڭ ئوغلى، ئۇ ھىندايى تۇللا راخۇنۇمنىڭ ئوغلى، ئۇ ئىنايتۇللا راخۇنۇمنىڭ ئوغلى، ئۇ ھۆسەنتۇللا راخۇنۇمنىڭ ئوغلى، ئۇ سۇنئىللا قاراخۇنۇمنىڭ ئوغلى، ئۇ مەۋلانا سىراجىدىن راخۇنۇمنىڭ ئوغلى، ئۇ مەۋلانا شەمسىددىننىڭ ئوغلى، ئۇ ئۆمەر قازى راخۇنۇمنىڭ ئوغلى بولۇپ، ئۆمەر قازى راخۇنۇم مەھمۇد قەشقەرنىڭ 24 - ئەۋلادىدۇر. «مەۋلانا شەمسىددىن» دېگەن ناممۇ مەھمۇد قەشقەرنىڭ سۈپىتى بولۇپ، مەھمۇد قەشقەرنىڭ ئانا جەمەت ئەۋلادى ئىكەنلىكىنىڭ يەنە بىر دەلىلىدۇر. ئۇلارنىڭ جىلغىدىن (سۆسەر ئاغزىدىن) تارتىپ كونا لەڭزىگىچە بولغان زېمىن مۇشۇ ئەۋلادنىڭ ئىگىدارچىلىقىدا بولغان. بەشباغ كەنتىدىكى 60 مو يەرنى مۇساخان مەخسۇمغا 1936 - يىلى سېتىۋەتكەن. بازارنىڭ كۆكچى، ئارال كەنتلىرى، قايچى ئۆستەڭدىن سۇ كىرىدىغان 16 مو يېرى بىلەن ئىككى تاغىسىنىڭ 16 مودىن 32 مو يېرىنى قاسىمانكام شىپەك، ھاشىم چوڭ، توختى تېلىپ، ئۆمەر قاسساپلارغا ئىجارىگە بەرگەن. چۈنكى بۇ يەرلەر ۋەخپە يەرلەر بولۇپ، پايدىلىنىشقا بولىدىغان، سېتىشقا بولمايدىغان يەرلەر ئىكەن. بۇ ئەۋلادنىڭ تاشبالىق (تاشمىلىق)، ئوۋبالىق (ئوپال)، لوۋبالىق (بۇلاقسۇ) ئاردىسىدىكى 40 پاتمانلىق يەرنى ئىماملىرىغا، بەشباغ، موللام بېغى ئەتراپىدىكى يەرلىرى ھەزرىتى موللامغا ۋەخپە قىلىۋېتىلگەن. دېمەك، «ئانا جەمەت» تىن مەھمۇد قەشقەرگە بىۋاسىتە باغلانغان. «ئانا تەرەپ» جەمەتىنى ئالغاندا ئابدۇلئەھەد مەخسۇم ھاجىمنىڭ ئانىسى بۇيى ھېلىمبا.

6 - شہ کیل:

«سېرىق بىللاغ» دىن يۈسۈپ چوڭ جەمەتىنىڭ ئەسەب سىخىمىسى

ئازىق (موللام بېغى) كەنتىدە تۇغۇلغان. ئۇ قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ خان جەمەتىدىن. «شەجەرە» لەرگە ئاساسلانغاندا، 102 يىل ياشاپ ھىجرىيە 499 - يىلى (مىلادىيە 1105 - يىلى) ئۆز يۇرتىدا ئالەمدىن ئۆتكەن. ھەزرىتى موللام تېغى باغرىغا دەپنە قىلىنىپ، بۈگۈنكى «ھەزرىتى موللام» قەبرىگى بىنا بولغان. ئاشۇ قەرنە بويىچە ھېسابلىغاندا، مەھمۇد قەشقەرنى مىلادىيە 1003 - يىلى تۇغۇلغان دەپ ئېيتالايمىز.

ئۇنىڭ ئانىسى بۇيى رابىيە خېنىكەم ئوپالدىكى مەشھۇر ئۆلىما خوجا سەيپىدىن بۇزۇرۇقنىڭ قىزى بو-لۇپ، ئوقۇمۇشلۇق ئائىلىنىڭ تەربىيە كۆرگەن پۇشتىدىندۇر. مەھمۇد قەشقەرى ئۆز ئۆمرىدە قەشقەر، ئوتتۇرا ئا-سىيا، ھىندىستان قاتارلىق جايلاردىكى ئالىي بىلىم يۇرت-لىرىدا ئىلىم تەھسىل قىلىپ ئەتراپلىق ئىقتىدار يېتىل-دۈرگەن ۋە يېزىقچىلىقتا يۇقىرى ماھارەت ئىگىلىگەن. خان ئەۋلادلىرىغا لايىق ھەربىي تەلىم - تەربىيە كۆرۈپ، جەڭلەردە قەھرىمانلارچە باتۇرلۇق كۆرسەتكەن. بولۇپمۇ ئۆگەي ئانىسى قوزغىغان ئوردا ئۆزگىرىشىدە قۇربان بول-غان دادىسى بىلەن چوڭ دادىسى ۋە كۆپلىگەن ئوردا ئى-چىدىكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۈ-چۈن قان كېچىپ جەڭ قىلىپ، قەھرىمانلىق شەجەرى-سىنى يازغان. ئۇ نۇرغۇن ئىجادىي ئەسەرلەرنى يازغان بولسىمۇ، ئۇنىڭدىن «جەۋھىرىننەھۋى فى لۇغاتىتىن تۈرك» (تۈركىي تىللار گرامماتىكىسىنىڭ جەۋھەرلىرى) ناملىق ئەسىرىنىڭ ئىسمى مەلۇم. لېكىن ئۆزى بىزگىچە يېتىپ كېلەلمىگەن. پەقەت «تۈركىي تىللار دىۋانى» ناملىق شانلىق ئەسىرىلا بۈگۈنكىچە ساقلىنىپ، 20 - ئە-سىرنىڭ 80 - يىللىرىدا بىزگە مەلۇم بولدى.

قەيت قىلىپ ئۆتۈشكە ئەرزىيدىغان شۇنداق بىر قىياسمۇ باركى، مەھمۇد قەشقەرنىڭ ئافراسىياپنى كۆپ قېتىم پەخىرلىنىش ئاساسىدا تىلغا ئېلىشى ۋە «دىۋان» 1 - توم 513 - بەتتە «خان - تۈركلەرنىڭ ئۇلۇغ پادىشاھى، ئافراسىياپ ئەۋلادىدىن بولغان ئوغۇللار مۇشۇ نام بىلەن ئاتىلىدۇ. خاقان ئافراسىياپتۇر. بۇنى مۇنداق ئاتاشتا ئۇزۇن بىر قىسسە بار» دەپ ئالاھىدە توختىلىشىغا قاراپ، بەلكىم مەھمۇد قەشقەرى ئاشۇ «ئۇزۇن بىر قىسسە» نىڭ ئاپتورى بولۇشى ئېھتىمالغا يېقىن، دەپ قارايمەن. بۇ يەنىلا ئىز-دىنىش تەلەپ قىلىدىغان مۇرەككەپ تارىختۇر.

ئىزدىنىشلىرىمىزنىڭ چەكلىمىلىكلىكى، سەۋىيە-نىڭ تۆۋەنلىكى ۋە ۋاقىتنىڭ قىسلىقى سەۋەبىدىن يۈ-قىرىدا بايان قىلغانلىرىمىزدا ئېغىر سەۋەنلىك، خاتالىق بولۇشى چوقۇم. ئالىملار، مۇتەخەسسسلەر ۋە تەتقىقاتچى-لارنىڭ تەنقىدىي پىكىر بېرىشىنى ئۈتۈنۈپ سورايمەن.

قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپتىن:

تەھرىرلىگۈچى: ھەزرىتى ئەلى بارات

ئىچىدىن مەشھۇر ئالىم - ئۆلىمالار، جامائەت ئەربابلىرى ۋە بىر قىسىم شەيخلەر چىققان. مەسىلەن، ئابدۇرېھىم نازا-رىنىڭ ئۇستازى موللا غوجەش (موللا غوجىلاق) خەلىپىتىم داڭدار شەخس بولغاچقا، زوھۇرىدىن ھېكىمبەگ بىلەن قۇدا بولغان. يەنى موللا غوجىلاق خەلىپىتىمىنىڭ ئىنىسى چوڭبەگنىڭ قىزى بۇيى مەرىيەم خېنىم زوھۇرىدىن ھېكىم بەگنىڭ 4 - ئايالى بولغان بولسا، نەۋرە قىزى ئانار خېنىم زوھۇرىدىن ھېكىم بەگكە كېلىن بولغان. ئابدۇرې-ھىم نازارىنىڭ ئوردىدا سىجىلات، كېيىنرەك باش كاتىپ بولۇشىدا موللا غوجىلاق خەلىپىتىمۇ مۇھىم رول ئوينىغان.

ئۇنىڭدىن باشقا، نورۇز ئاخۇن كاتىپ زىيائى، 1946 - يىلى قەشقەرگە ۋالىي بولغان ئۆمەر داموللام، زوھۇرىدىن ھېكىم بەگنىڭ ئوردا مۇھاپىزەتچىسى زەيدىن قۇرۇل بې-گى، فىزىكا ئالىمى كۈرەش ئىبراھىم (ئانا جەمەت ئەۋلادى سېرىق بىللاغ) قاتارلىق نۇرغۇن كىشىلەر «سېرىق بىل-لاغ» جەمەتىدىندۇر. تەكشۈرۈشكە قارىغاندا، خەلىپەم ئىسلامنىڭ چوڭ دادىسى مامۇتخان ھاجىم، بوۋىسى ئىسلام بەگمۇ «سېرىق بىللاغ» جەمەتىگە تەۋە ئىكەن.

يۇقىرىدىكىلەر تەكشۈرۈپ چىققان پاكىتلار ئىچى-دىكى ئاز بىر قىسىملا بولۇپ، ھەممىسىنى ئىزھار قىلىش ۋاقىت تەلەپ قىلىدىغان مۇشكۈل ئىشتۇر. بۇ خىل تارماق ئەۋلادلارنى تەكشۈرۈشتىن مەقسەت - مەھمۇد قەشقەرنىڭ يېقىنقى مەزگىللەرگىچە ياشىغان ۋە ھازىر ياشاۋاتقان ئەۋلادلىرىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشتىن ئىبارەت. چۈنكى ئادەم بولغان ئىكەن، ئۇنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى، ئۇرۇق ئەۋلادلىرى ھامان بولىدۇ. بولۇپمۇ مەھمۇد قەشقەرىدەك قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ ئەڭ ئاساسلىق تەبىقىسىدىن بولغان شاھ-زادىنىڭ بىر ئەمەس بىر قانچە خوتۇنىدىن، مەملىكەت ئىچىدىلا ئەمەس، مەملىكەت سىرتىدىكى ئاياللىرىدىن ئىسىم - شەرىپى تېخى بىزگە مەلۇم بولمىغان ئەۋلادلىرى بولۇشى تەبىئىي. چۈنكى ئەنئەنىلەردە «پادىشاھلارغا 40 خوتۇن راۋا» دېيىلىدۇ. بىزنىڭ ھازىرچە قېزىپ چىققى-نىمىز مەھمۇد قەشقەرنىڭ ئوپال ئازىقتىكى ئوي چول-پانلىق تۇنجى ئايالى ئايچولپاندىن بولغان سۇلايمان ئى-سىملىك بىرلا ئوغلىنىڭ ھازىرچە ئېنىقلانغان ئەۋلادلى-رىدۇر. بۇنى تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ تەپسىلىي تەكشۈرۈش بىلەن بىر چاغدا، بۇلارغا يانداش بولغان ئەۋلادلىرىنى سۈرۈشتۈرۈش، ئېنىقلاش مەھمۇد قەشقەرىشۇناس ئالىم-لارنىڭ ۋە تەتقىقاتچىلارنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان بۇرچى. ئىزدەنسەكلا بەلكىم يېقىن كەلگۈسىدە بۇ جە-ھەتتىكى خۇشخەۋەرلەردىنمۇ بەھرىمەن بولۇشىمىز ئېھتىمال. يېغىنچاقلىغاندا، مەھمۇد قەشقەرى قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ مەركەزلىرىدىن بىرى بولغان قەشقەر ئوپال